

Contents

Vol. Three: Maimonidean Argument in France

I	Intellectualism in Provence	1
1	מגלת ההתנצלות הקטן' לרבי קלונימוס בן קלונימוס (Kalonymos ben Kalonymos: 'A Scroll of Petty Apologetics')	3
2	Rationalisme et orthodoxie religieuse chez les juifs provençaux au commencement du XIV ^e siècle	46
3	הכפירה האלביגנזית בעיני היהודים בני הזמן (Albigensian Heresy as Reflected in the Eyes of Contemporary Jewry)	67
II	The Great Maimonidean Controversies	85
1	לתמונת המחלוקת הראשונה על כתבי הרמב"ם (Towards a Picture of the First Maimonidean Controversy)	87
2	איגרתו של ר' אשר בר' גרשם לרבני צרפת מזמן המחלוקת על כתבי הרמב"ם (The letter from Rabbi Asher ben Gershon to the Rabbis of France at the Time of the Controversy about the Works of Maimonides)	107
3	Les Tossafistes et la première controverse maïmonidienne: Le témoignage du Rabbin Asher Ben Gershon	118
III	The Ban of Barcelona	127
1	In Search of the "Book of Figures": Medicine and Astrology in Montpellier at the Turn of the Fourteenth Century	129
2	צורת אריה לכליות והמחלוקת על לימודי החכמות בראשית המאה הי"ד (The Lion Figure for the Cure of Kidney and the Controversy over the Study of Philosophy at the Beginning of the Fourteenth Century)	153

- 3 בין אבא מארי לרשב"א —
המשא־והמתן שקדם לחרם בברצלונה
(Between Abba Mari and Rashba: The Negotiations that Preceded the Ban of
Barcelona (1303–1305)) 163

IV Gersonides 177

- 1 הרלב"ג וקהילת אוראנוז'
בימי חייו
(Gersonides and the Jewish Community of Orange in His Time) 179
- 2 עוד על הרלב"ג וקהילת אוראנוז'
בימי חייו
(More about Gersonides and the Community of Orange in His Time) 192
- 3 Gersonide et la société juive de son temps 198
- 4 Un autographe de Gersonide: Examen graphologique 209
- 5 Compte-Rendu 220

V Outstanding Intellectuals 223

- 1 Jacob Ben Elie, traducteur multilingue à Venise à la fin du XIIIe siècle 225
- 2 Au service de la Cour de Naples: Kalonymos d'Arles et Judah Romano 233

Appendix: Early Academic Experiments 241

- 1 Une expérience universitaire méconnue: le *Studium*
de Manosque (1247–1249) 243
- 2 Une expérience universitaire renouvelée: le *Studium*
de Manosque (1299–1300) 264

VI References to Previous Publications of the Chapters 277

I

INTELLECTUALISM
IN PROVENCE

'מגלת ההתנצלות הקטן' לרבי קלונימוס בן קלונימוס*

"מגלת ההתנצלות הקטן", היא אגרת שכתב קלונימוס בן קלונימוס, הנודע גם בשם מאיסטרו קאלו (Calo)¹ בברצלונה, כדי לשולחה אל אחיו בצרפת הדרומית, בעיר ארל (Arles). קלונימוס גלה מעירו וממשפחתו לברצלונה למקום תורה, כיוון שלדעתו נדלדלה תורה בדרום צרפת והבריות נותנים דעתם לעשיית הון ועושר ומזניחים את הלימוד (עמ' 1-4). ניסיונותיו ללמוד בעירו ולמשוך לכך אחדים מבני מקומו לא עלו יפה (4-6). בערים שבאיזורו, במחוזות פרובינצאה, קומטא ויניסין, עבר הנהר (לנגדוק) ורוסיון, ישבו חכמים גדולים ומפורסמים, אולם לא נסתייע בידו ללמוד מפיהם. הוא מונה את החכמים בסדר מקומות ישיבתם ומציין את ה"טענות" שהיו לו על כל אחד ואחד וטעמים אחרים שמנעו ממנו לקבל מהם תורה (6-14). שאיפתו נתמלאה בברצלונה, אשר לשבחה ולשבח "מורנו ורבנו מאור הגולה", כנראה הרשב"א,² הוא מקדיש קטע מיוחד באגרת (14-16). בעיר זו נקלע לחוג של חכמים ופרנסי

- * נדפס לראשונה: ספונות, ספר שנה לחקר קהילות ישראל במזרח, י' (תשכ"ו) עמודים ט-נב.
- 1 על תולדותיו ועבודותיו נכתב רבות. ר' הערך המסכם באנציקלופדיה יודאיקה, ט, עמ' 841-843, מאת מ"ד קאסוטו. עיין גם, Ernest Renan: Les écrivains juifs français du XIVe siècle, Paris, 1893, pp. 417-460. (להלן: רנן - הסופרים). ושם בעמ' 430 רשימת החיבורים העיקריים עד לזמן כתיבת הספר, וכן L. Zunz: Gesammelte Schriften, Bd. III, Berlin, 1876, pp. 150-155; M. Steinschneider: Gesammelte Schriften, Bd. I, Berlin, 1925, pp. 196-214; H. Gross: Gallia Judaica, Dictionnaire géographique de la France d'après les sources rabbiniques, Paris, 1897, pp. 84-85, 389. (להלן: גרוס - גליה). וכמו כן י' זנה, מבוא ל"אגרת מוסר לקלונימוס בן קלונימוס", קבץ על יד, סדרה חדשה, א(יא), ירושלים תרצ"ו, עמ' צג-קי (להלן: זנה).
- 2 הרשב"א חי בברצלונה בשנים הראשונות של המאה הי"ד (נפטר בשנת 1310). אין קלונימוס מפרש בשמו ברם, הלשונות שבהם מזכירו "ולא לסיים בשבחי דמרי משכתי בטע, כי ידעתי יהיה בתכלית הקצור מאד דפין, ומי אני... כי אחוה דעי בנפלאות ממני ואף כי במהלל מורנו ורבנו מאור הגלות על האמת אין האזן יכולה לשמע ואין הפה יכולה לדבר". ובהמשך: "רוממתי בלשוני שבטי מושליה (של ברצלונה) ומורנו מרום ישראל באשר יצא מן הכלל ללמד על עצמו בראשם" (16). גם בני הדור האחרים כתבו על הרשב"א בסגנון זה. ר' למשל הקדמת ידעיה הפניני לכתב ההתנצלות שלו, שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' תיח. ברם, אין נשמע מדבריו שישב אצלו. וראה גם דיונו להלן, עמ' 77-78. ר' J. Perles; R. Salomo ben Abraham ben Adereth, sein Leben und seine Schriften, Breslau, 1863.

ציבור, והשתלם ב"לשון ההגרי" (22–23, 16–17). באגרת מתנצל קלונימוס ומקדים תשובה מהמשנה ומהגמרא לטענות שקרוביו היו עשויים לטעון נגדו על שנדד למקום רחוק, שיצא שלא ברשות ליותר משלושים יום ועל שעבר על מצוות פריה ורביה (18–21), כלומר שנשט את אשתו. אף הוא מביא דעתם של רופאים בקיאים ו"חכמים טבעיים" מבני זמנו וראיות מכתבי רפואה, על חשיבות בחירתו בברצלונה דווקא (21–22). חתימת האגרת כוללת הצעה להסדרת ענייניו הכספיים, פרישת שלום לקרוביו, דברים על קריאת האגרת וחתימה בחרוז הנהוגה גם ביצירותיו האחרות (23–25)³ אם נשלחה האגרת והגיעה לתעודתה אין אנו יודעים.

זמן כתיבתה של האגרת

א. נתונים אחדים המצויים במגילה עשויים לסייענו בקביעת שיעור הזמן מעת שברח מביתו ועד כתיבת האגרת: שאיפתו ללמוד "צלחה" עליו בעיר מגוריו ארל, "זה שנתיים ימים" (5); בארל נפגש עם יצחק הכהן ממנוסק "זה שנה וחצי" (9); לפני כן כתב שאת ניסיונו ללמוד באביניון הכשילו אחיו "זה שנה" וכי הוכיחוהו על כך (7). מכאן באים אנו לשער שיצאו לפחות שנה וחצי לפני שכתב את אגרתו, שעדיין היה בעירו, וכי שנה לפני שברח היו לו קשרים עם אחיו. אפשר אולי לצמצם יותר פרק־זמן זה: מחשבתו ללמוד בטראשקון לא יצאה אל הפועל, ואף זאת בשל אחיו, אם כי בראשית החורף "תקע כף" עם החכם שבעיר, ר' לוי, ללמוד אצלו (7). ואילו תוכניתו ללכת לעיר המים, היא איקס, נרקמה בלבן "זה חצי שנה" (8).

כמה שהה בברצלונה לפני כתיבת האגרת למדים אנו מדבריו על פגישתו עם דון אשטרוק קרישקאש, מחכמי ברצלונה, שלהגיע "עדיו זכני השם חדש ימים" (17). אם כן יצא קלונימוס מביתו ששה עד שנים־עשר חודש לפני כן, בברצלונה ישב עד אותה שעה לפחות חודש ימים. לפני שהגיע לברצלונה עבר בערים שונות בצרפת הדרומית. דבריו כתובים בלשון של נוסע.⁴ מזכיר הוא ערים רבות ומונה את הסיבות שגרמו לו שלא לישב באותה עיר, אבל יש מקום לדון אם ביקר בכל מקום, במיוחד ערים שבפרובאנס ובקומטא ויניסין (היינו האיזורים שממזרח לנהר הרון) – איקס, מרסיי, מנוסק, מאלוסיין וקארפאנטראץ. "חקירותיו" בחכמי ערים אלה, ספק אם מעידות שביקר במקום. גם מדבריו על חכמי אביניון וטראשקון אין ללמוד שאכן נסע בערים אלו בעת בריחתו מביתו.⁵ ואכן, אם מגמת פניו היתה מראש להגיע לברצלונה,

3 ר' אגרת מוסר, עמ' ק; אבן בחן, מהדורת א"מ הברמן, תל־אביב תשט"ז, עמ' 122. חריזה כזו לשם קלונימוס, נמצאת גם במחברות עמנואל הרומי, מהדורת דב ירדן, כרך שני, ירושלים תשי"ז, עמ' 425.

4 בלשונות אלה: "ופני מועדות אויניון" (6); "ומשם אפרד והלכתי טרשקין" (7); "אעתק משם אבא דרך ישר עיר המים" (7); "אסע למסעותי עיר תהילה חמדת המחוז ותפארתו קרית מרשיליאי" (9). וכן: "אשנס מתני אעבור נהר רודנ" (10); "בשוטי בארץ בתורי המדינות מן ההר והלאה מצאתי בדרי בד"ש" (12); "אפאר אחרי דרך סלולה לעומתי... אבא נרבנא" (12); "ובדרך יום משם מצאת פירפיניאן" (13).

5 קלונימוס מציין כי החל לסדר בינו לבין עצמו את ענייניו לקראת נסיעה לאיקס. מפי עוברים ושבים נודע לו שהחכם שבעיר, ר' אברהם, עבר למרסיי (8). במרסיי ישב אף החכם ר' אהרן החדרי, אולם נודע למחבר לאחר חקירה "דקה" מ"שוכני צלו" שהרב אינו מתמיד בישיבתו. מדבריו שם (9) מסתבר

היה מסע בערים שאינן יושבות על אם הדרך מיותר לגמרי. כנראה שמסעו התנהל בערים של "עבר הנהר" – מונפלייה, בזייה, נרבון ופירפיניאן, בסדר המצויין באגרתו (10–14), וערים אל ויושבות על דרך זו. המסע יכול היה להימשך בתנאי התחבורה של הזמן, שבועות מעטים.⁶ שאלה היא שאין בידינו להשיב עליה, כמה זמן נשתהה בערים שבדרכו, וקרוב שלפחות בנרבון ובפירפיניאן התעכב זמן מה.⁷

ב. את זמן כתיבתה של האגרת ניתן לשער: (1) מאזכרתה של אגרת "דון בוניט אברם יצ"ו על מחלוקת החכמה אשר קראה כתב ההתנצלות" (24). כוונתו בוודאי לאגרתו המפורסמת של ידעיה הפניני בדרשי להרשב"א על לימודי הפילוסופיה,⁸ לאחר שהוטל החרם "ביום השבת בפרשת אלה הדברים שנת ששים וחמש לפרט האלף החמישי",⁹ כלומר ביום ט באב ה'ס"ה (31 ביולי 1305).

(2) גירושם של יהודי צרפת, ובתוכם יהודי לנגדוק, על-פי הצוו של פיליפ היפה שניתן ביום י' באב ה'ס"ו (22 ביולי 1306),¹⁰ אינו נזכר במגילה במפורש (אין לדעת אם הדברים על יהודה הנשיא אשר "זה מקרוב" בא לפירפיניאן, "האלהים שלחו להחיות רוח הנדחים מארצות

בפירוש – שלא ניטלטל אצלו. את הרב יצחק ממנוסק פגש בארל (9) וזה הזמינו לבוא אצלו. אולם מסתבר כי לא נגרר ללכת אחריו מפני מקומה של עירו ומידות תושביה (9–10). על הרב ר' מרדכי שב"מגדול מלאבצינא" אומר הוא בפירוש: "לא ראיתי מעולם ולא ידעתי אף מרחוק" (10), ואילו את ר' אברהם דמנופולייר בקארפאנטראץ פגש בבואו לעירו (שם). אף אצלו לא הלך כי "יצא עליו קול" שעוסק הוא בענייני ציבור יותר מלימוד תורה (שם). באשר להחכמים באביניון ובטראשקון, אין דבריו עליהם ברורים כל צורכם: אל הרב הכוכבי השתדל "ללכת" שנה לפני קריאת האגרת, ולא הלך כנראה (7). ואילו עם החכם בטראשקון "תקע כף" ללמוד אצלו, אבל אחיו מנעוהו (שם).

לענין זה יש בידינו עדות מעניינת במכתבו של יעקב בר יהודה דבלקיר (Baucaire) לרשב"א. הוא מציע לצאת למסע בערי פרובאנס וקומטא ויניסין ולהחתים את הקהלות על החרם: "מהלכות פרוב"נצה בה' ימים תהלכנה איש אשר אין שיג לו... ומפרוב"נצה והלאה אין בו ישוב ליהודים עד רומה, ובעז"ה אשוב אוניו"ן... ולאכה גבול ויניסאן בב' ימים ילכו... ומשם אלכה ארגינ'טירה הוא סוף המקום, ומונ'טאל אדמ'אר מהלך יום א', ומשם והלאה גבול צרפת לא יצטרפו לאח זהירים הם, ומשם אלך לתרשקון וכאלה עד ההר ב' וג' מקומות". ר' מנחת קנאות, פרעסבורג תרי"ט, מכתב נג, עמ' 115. המסע הוא לאיזור שלדעתינו לא ביקר בו קלונימוס. אף-על-פי-כן, לפי התנאים הגיאוגרפיים אפשר להניח ששיעור הזמן שהיה דרוש למסע כזה היה שבועות מעטים. ר' גם הדוגמאות אצל Ch. Haskins: *Studies in Mediaeval Culture*, New-York, 1958, pp. 92–104

דבריו של קלונימוס על ביקורו במונפלייה אינם מפרשים (11–12): כלום ביקר בדרך מסעו זה במונפלייה או שביקר "זה כמשלש שנים" את קרובו ר' אבא מארי. ייתכן שישב בנרבון זמן מה בבית דודו שמואל שקייל (13). אף-על-פי שבמקום זה הטכסט שבידינו לקוי, דומה שישב זמן מה בפירפיניאן (13–14).

"כתב ההתנצלות אשר שלח החכם אנבוניט אברם לרשב"א ז"ל". שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' תיח. הוא נדפס גם לחוד: אגרות הרשב"א עם אגרת הבדרשי, הכינו ותקנו שמשון בלאך, לבוב תקס"ט; ושנית על-ידי ישראל משה קעלנער הכהן, וורשא תרמ"ב.

ר' שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תטו בסופו, ור' גם י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל-אביב תשי"ט, עמ' 176 (להלן – בער).

G. Saige: *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*, Paris, 1881, pp. 92–3
H. Graez: *Geschichte der Juden*, Bd. 7 Leipzig, 1894, p. 243, n. 1. (להלן – סייג).

החיים" [עמ' 13] מרמזים למאורע זה). אדרבא, נזכר במגילה שבמונפלייה, בזייה ונרבון ישבו יהודים. על דרך גלותו של אחד מהם, אבא מארי, יודעים אנו בפירוש מתוך דברי עצמו בסוף ספרו "מנחת קנאות".¹¹ אף אם נניח שצו הגירוש נפל לאחר שכבר עבר קלונימוס בערים אלה וישב בפרפיניאן ובברצלונה, הרי כבר הוברר לעיל שקלונימוס עזב את ביתו חודשים אחדים לפני שכתב את אגרתו. המגילה יכולה היתה, איפוא, להיכתב לא לפני יולי 1305 ולא לאחר סוף שנת 1306. קביעה זו כרוכים בה קשיים. היו לקלונימוס כבר שני ילדים והם מתו עליו, בלי ספק זמן מה לפני צאתו למסע, והוא נטש את אשתו וסבור היה שקיים מצוות פריה ורביה, ואילו לפי הנחתנו לא מלאו לו יותר מעשרים שנה, וכבר השלים תרגומם של כמה ספרים מערבית. בקולופון לתרגום "העמוד בשרשי הרפואה" לעאלי אבן רידוואן, ציין קלונימוס שסיימו בארל בי"ג חשוון ס"ח (10 באוקטובר 1307).¹² תרגומיו ל"ספר גאלינוס בחקנא ובקולג", ל"ספר גאלינוס בהקזה" ול"ספר מתשברת מלוקט מדברי אבולוניוס", נעשו באפריל ובמאי 1308 ובפברואר 1309, גם הם בארל.¹³ נמצאנו למדים שלא נשאר בברצלונה אחרי שנת ס"ז, והדבר מפליא, אם יצא קלונימוס לדרך ארוכה ועבר ממקום למקום כדי להגיע למרכז התורה ללמוד ולהשתלם, כלום שהה בברצלונה תקופה כה קצרה, והן בברצלונה ביקש לקנות ידיעה בערבית, ומיד אחרי זה שב לארל.

ג. אם לא כן עלינו לאחר את זמנה בעשר שנים, כלומר אחרי שחזרו ונתיישבו יהודים בערים שגורשו מהן (1315).¹⁴ אפשר שהדבר היה מתקבל יותר על הדעת,¹⁵ אלא שבדרכנו עומדים

11 ר' מנחת קנאות, מכתב ק, עמ' 179, דבריו של אבא מארי: "בשנת ה' אלפים וששים ושש לפרט... פשטה גזרת מלכות צרפת על כל היהודים, להוציא אותם מכל מדינות מלכותם מביתם החוצה נקיים מנכסיהם, ונאספו כלם במשמר... ביום א' הוא יום ששי עשר לחדש אב ונתגרשו מן הארץ כל היהודים אשר בעיר מונפליי" גלו בו' לפרט בחדש מרחשון... ואני אחרי גלותי מארץ פרוניצה לעיר ארלי נסעתי משם וגליתי גלות שניה לפרפיניאן והגעתי שם יום א' לחדש שבט הוא החדש הששי לגלותינו וכו'".

12 רנן, הסופרים, עמ' 242, וכן M. Steinschneider, Die Hebraeischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher, Graz, 1956, p. 733–734. התרגום הראשון נעשה לפני הגירוש ואבד והיה על קלונימוס להכינו שנית, והוא שלפינו. השווה לכך דברי קלונימוס במגילה "עד כי העתקותי בחכמות רבות ומתחלפות התפשטו בארץ עד פירפיניאן י"ע כמו שידעתם" (23). לא ידועים לנו תרגומים של קלונימוס מלפני שנת 1307.

13 רנן שם, עמ' 424–425; שטיינשיידר, עמ' 652–653.

14 גרץ, שם, עמ' 252.

15 זנה שיער שהמגילה נכתבה בשנת 1318 (קבץ על יד, שם, עמ' צז), כיוון שלדעתו היה ביקורו בסאלון (Salon) בשנת 1318, הנז' בפתחת התשובה שלו לר' יוסף אבן כספי (ר' י' פערלעס, תשובה שהשיב... מינכען תרל"ט, עמ' 2 ועמ' 27), בעת שהחל במסעו לקאטאלוניה המתואר במגילה שלפינו. ואלה דבריו: במגלת ההתנצלות הקטן, "אנו מוצאים שמואויניין הלך לטראשקונה ומשראשקונה הוא אומר שנסע ישר לעיר המים היא אייגס" והעיר סאלון נמצאת בדרך שבין ערים אלה הרי, לדעתו, "ההשערה קרובה שנמצא אז [בשנת 1318] בדרכו מטראשקונה לעיר המים בתחלת נסיעתו לקטאלוניה". כבר נאמר לעיל שספק הוא אם היה בטראשקון ובאיקס. יתר על כן: מדברי ההקדמה של קלונימוס ל"תשובה" הנ"ל מתברר שבשעה שעבר בסאלון (בשנת 1318) היתה מגמת פניו אל ביתו ולא רצו שהרי אומר: "הנה אנכי הולך לארצי עם אלו השאלות והתשובות" [בענין הוויכוח של אבן כספו עם חכמי סאלון] (עמ' 2). ובהמשך: "ואבא אל ביתי ונתתי מקום לעיין בכל

כמה מכשולים: (1) אין כל ידיעה שהאישים הנזכרים באגרת, ובמיוחד אבא מארי, שמואל סולמי ושמואל שקייל היו בחיים באותה שנה; (2) עלינו להניח שחזרו למקומות שגורשו מהם; (3) התיאור על גדול הדור בברצלונה הולם את מעמדו של הרשב"א שבני דורו קיבלוהו עליהם לראש, וקשה להניח שנאמר על החכמים הרא"ה והריטב"א, והרשב"א נפטר בשנת ע' (1310); (4) קרוב לוודאי שהמאירי, שאף הוא נזכר בתוארו ולא בשמו, נפטר ארבע שנים לפניו, ומדברי קלונימוס מסתבר שהיה בחיים בהיותו בפרפינאן. העלינו פה את הצדדים השונים ואין ספק שיש פנים לכאן ולכאן, אך דומה, שהתאריך המוצע, שנת ס"ו, מסתבר יותר.

ידיעות היסטוריות וביוגראפיות באגרת

בעת שחיבר את האגרת היה קלונימוס בן קלונימוס כבן עשרים, בראשית דרכו הספרותית והמדעית. תרגומיו העבריים מספרים ערביים הידועים לנו נעשו אחרי תקופה זאת, ואת חיבורו הידוע ביותר "אבן בחן" כתב בשנת פ"ג.¹⁶ המגילה היא, איפוא, היצירה הקדומה ביותר ויש בה ערך רב להבנתם ולהערכתם של מוטיבים ספרותיים ושימושי לשון ביצירותיו האחרות ובמיוחד ב"אבן בחן".¹⁷

ובפרט אל ספרך היקר וכו'". וזאת שבעת כתיבת האגרת היתה מגמת פניו הפוכה מביתו והלאה. אין, איפוא, כל הכרח להסמין שתי תעודות אלו, ויש להניח כי ביקורו הנ"ל בסאלון ו"מסעו" המתואר באגרת התרחשו בשתי תקופות שונות. ר' גם A. Marx, The Scientific Work... Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller, New-York, 1938, pp. 151–152

אבן בחן, עמ' 122.¹⁶
נרמז על מקבילות אחדות בלבד בס' אבן בחן: א) את התוכחה על המבלים זמנם בחיי שעה וזמניחים
17
לימוד התורה, בפתחה המגילה (2–4), ניתן להשוות לאבן בחן, (עמ' 5–6; 12–14; 58–59; 75–79);
ב) דברי ביקורת על חכמי זמנו שרק חלק מהם פירש (10), יש להשוות לאבן בחן עמ' 56–57 ועוד כמה
מקומות; ג) על מחלולתיו ומצבו הגופני והנפשי (6), אפשר שהשלמה לכך מצוייה באבן בחן, עמ' 11. על
יחסו לשאלת הייחוס, ר' להלן עמ' 79 והע' 21. נוסף על כך מבחינים בשתי היצירות במקרים רבים של
שימושים דומים וזהים במובאות ומליצות מהמקרא ומהספרות התלמודית. להלן דוגמאות אחדות:

מגלת ההתנצלות	אבן בחן
6 המצפצפים והמהגים המבלים ימיהם אכול ושתה	6 המצפצפים והמהגים המבלים ימיהם אכול ושתה
15 אבל אשמים אנחנו בהיותנו יושבים בבית מדות ספונים בארץ שטה והדס	6 לו הוואלנו ונשב בחדר משכיות ספון בארץ שטה...
4 הלחנם נתן לכם... נפש משכלת...	8 הזאת היא שיאמרו הנפש המשכלת
3 אך עתה בעוד גוייתנו רעננה ימלאו אסמינו שבע	10 עשה בעוד שאתה מוצא הטבע שאנן והגוף רענן
4 ומבצר חומות רעיוניכם מלא כלים מכלים שונים כלי נשק ללכוד מגדלי הידיעה	10 ראה נא הכלים אשר בם מלאכתך... כוחות הגוף...
3 ובין זה לזה אם ימי הפנאי יצאו בשהי פהי תורתו אימתי נעשית	12 ואם בתוחלת ממשכה יכלו ימותי. ובשהי פהי... יעברו חדשי ויתמו שנותי. איככה נעשית תורתי ואימתי
13 בית שמואל יושב בהיכל החכמה והמדע	17 יבנה היכל המדע על תלו

אין האגרת יצירה ספרותית המכוונת לקהל הרחב ואף איננה חיבור אוטוביוגרפי, בחינת זכרונות לדורות הבאים. כיוון שנועדה לקרובים מובאות הידיעות שיש בהן ענין היסטורי וביוגרפי ברמז וכבדרך אגב, ונטייתו של המחבר היא לקצר ולא להאריך, ויותר משהדברים משלימים ומבארים את הידיעות שבידינו, הריהם מספקים נתונים חדשים.

בריתתו של קלונימוס מעירו, מסעו ושהותו בברצלונה, הלבטים והניסיונות שקדמו למסעו, הם פרטים שהמגילה היא מקורם הראשון והיחיד. אף המקום והזמן שבהם השתלם בערבית לא נודעו קודם לכן, ואפשר להניח שלשם כך הרחיק נדוד עד לברצלונה. האישים שבצילם הסתופף, בני שאלתיאל, בני חסדאי והאחים וידאל, היו מלומדים, מנהיגי הקהילה וסוחרים אשר שמם מופיע בתעודות הכלליות ובפרשת החרם על לימוד הפילוסופיה. והם תמכו בעמדתו של הרשב"א וחתמו יחד עמו על האגרות והחרמות השונים.¹⁸

מהתואר "נשיא" (שאת משמעותו ההיסטורית והמוסדית המדויקת איננו יודעים)¹⁹ וממקורות אחרים, יוצא שקלונימוס השתייך לאחת המשפחות המיוחסות ביותר בצרפת הדרומית;²⁰ דברי הקפדה על ייחוסו החוזרים בכמה מקומות במגילה (5, 12, 23), מעמידים את הפארודיה שלו על המתפאר בייחוס אבות שב"אבן בחן" באור חדש ומעניין.²¹ הוא מוסר כבדרך אגב על קשרי המשפחה שלו עם אישים שונים. בני וידאל ובני שאלתיאל בברצלונה היו לו שארי בשר וקרובי משפחה (16, 17), וכן שמואל שקייל (13), מעשרי נרבוניה וממנהיגיה, ודון משה בנפוש מראשי הקהל בפירפיניאן. מעניינת ביותר הידיעה על הקירבה שהיתה לו עם אבא מארי בן משה ממונפלייה (11), מעוררה של המחלוקת הגדולה על הפילוסופיה ומאשיהו הבולטים של יהדות פרובאנס; זו עדות נוספת למעמדה של משפחתו, קשריה והסתעפויותיה, ואולי גם עדות לקשרי משפחה בחוג החברתי העליון והמנהיג בצרפת הדרומית ובקאטאלוניה.

קלונימוס מזכיר שני אחים: שמואל (7), שאליו שלח עמנואל הרומי את אגרתו הכלולה במחברת ה"ג שלו בשנים שלאחר כך, בשם קהל רומי, בענין בקשתה של משפחת קלונימוס לזרוז לשוב לעירו.²² יהודה (שם), שהוא כנראה יהודה בן קלונימוס המופיע בכמה תעודות

15 ותצלחי להשיג מאתך מלאכת תופך ונקבך	55 מלאכת תפי ונקבי לא תבינו
20 ורצוני הדפתם ממצבו וחפצי ממעמדו הרסתם	66 הזמן יהדפנו ממצבו... יהרסנו ממעמדו
4 מתנונה הוראה והולכת הלכה מעמנו	24 מעט מעט מתנונה והולך
24 ואל לב צלע נכון לי תדברו.	33 ידבר נחומים אל הכבודה צלעתו.
- 18 ר' בער, שם, עמ' 177; עמ' 512–513, הע' 106.
- 19 חכמים רבים בני הזמן והמקום מכונים בתואר "נשיא" ואין לדעת, כאמור, את משמעותו. ר' גרוס עמ' 404–405. על משפחת ה"נשיאים" בנרבוניה ותולדותיה ר' S. Schwarzfuchs: Étude sur l'origine et le développement du Rabbinate au Moyen Age, Paris, 1957, pp. 7–16 גם גרוס עמ' 80–81. אי אפשר לקבוע אם משפחת קלונימוס בן קלונימוס היתה קשורה למשפחה זו. ר' גם להלן הע' 25.
- 20 גרוס, עמ' 80–81. זנה, שם, עמ' ק.
- 21 אבן בחן, עמ' 37–39.
- 22 מחברות עמנואל, עמ' 425–429.

כתושב ארל באותן שנים. אין הוא נוקב בשם אביו, ששמו ידוע והוא קלונימוס בן מאיר.²³ מדבריו ניתן להסיק שלא היה בחיים בעת חיבור האגרת (11). הוא פורש בשלום אמו ואשתו (24), ומסתבר שהיו לו שני ילדים, בן ובת, שנפטרו (20). מפייתו לאחיו לעזור לו בניהול עסקיו בהיעדרו: "קחו לכם את עסקי לחומש נהיה בתבואות ולקחתם חמישית הרווח וארבע ידות תניחו וחיתה נפשי... משתדל אני שתרויחו עמי לפי מנהג מדינתנו בהעלאת המעות בהלואות" (23–24), אפשר אולי ללמוד שפרנסתו היתה מצוייה מהלואה בריבית.

אין קלונימוס מתאר את חיי הקהילות שעבר בהן, ואף אין חידוש בעצם העובדה שהיו קהילות יהודיות במקומות שהזכיר. הידיעות על החכמים מצומצמות ביותר, ומה גם שהוא עצמו כתב שהיו לו עליהם טענות "חזקות" יותר ו"ראיות גדולות" (10) מאלה שהביא בדבריו. אף-על-פי-כך גדולה חשיבות האגרת משתי בחינות עיקריות:

א. מצבו הנוכחי של חומר המקורות לתולדות החכמים בצרפת הדרומית בתקופה זו, והמפורסמים שבהם בכלל זה, מחייב לצרף קטעי ידיעות ביוגרפיות וביבליוגרפיות כדי ללמוד על הפרטים היסודיים אודותם. גדולה מזאת: עצם הזכרתם של חכמים אלה בתעודה אחת, המעמידה אותם במסגרת כרונולוגית אחת, קריאת השם של כמה מהם באופן נכון וקביעת מקום מגוריהם של אחרים בזמן חיבורה, יש בהם משום תרומה חשובה. ענין רב יש גם בכרקטריסטיקה הקצרה של כמה מהם: אהרון החדרי ממרסי – עשיר ובעל נכסים (ר' 9) מרדכי ממאלוסין "אוהב מלאכות" היה (10); דון אברהם ממונפלייה בקארפאנטראץ – הירבה לעסוק בענייני הציבור; עם ר' נתנאל בבזייה לא "העמיקו באהבה" אנשים עמו (10); שמואל שקייל בנרבון – טרוד היה בעסקי נכסיו המרובים (13), ועוד הערות אחרות שאינן ידועות לנו ממקורות אחרים.²⁴

ב. רובם של האישים, חכמים, מחזיקי תורה, רופאים והאישים שפגש בברצלונה, נזכרים גם במקורות אחרים של התקופה, בייחוד בס' "מנחת קנאות". מבחינה זאת חופפים, איפוא, שני מקורות אלה זה את זה. והנה, אף-על-פי שדבריו של קלונימוס על המצב הירוד של הלימוד בזמנו הם כלליים ביותר, ודומה גם מוגזמים לצורך ההנמקה, רשאים אנו להניח שביקש לצייר לקוראיו, אשר ידעו את המצב כמותו, את מרכזי התורה החשובים באזור ובזמן. בערים כגון לונז, ארגנטיירא, נים וקארקאסון, נמצאו בלא ספק חכמים שקלונימוס לא הזכירם. יש להניח שחכמים אלה לא נחשבו בעיניו. נמצאנו למדים, לפחות על-פי מערכת הערכים של קלונימוס וחוגו, מי היו גדולי התורה שבזמן והיכן החזיקו ישיבותיהם. מכאן שאפשר גם לחזור ולהעריך באופן משמעותי יותר, את הזכרותיהם במקורות אחרים ואת חשיבות מכתביהם ותשובותיהם. על דרך זו יכולים אנו להעריך גם את חשיבותם של הרופאים השונים וה"חכמים הטבעיים" הנזכרים במגילה.

23 על קלונימוס בן מאיר ר' גרוס, עמ' 80–81. E. Renan: Les Rabbins Français du Commencement du Quatorzième siècle. Paris, 1877, p. 417 (להלן – רנן, הרבנים) אברהם בדרשי (ר' עליו הע' 105 להלן) העריכו מאד, כמוכח משיור. ר' MGWJ 31, 1882, pp. 505–509. ב"דיוואן" שלו הקדיש בדרשי שני שירים לקלונימוס בן מאיר (רנן, הרבנים, עמ' 711–712), וחיבר קינה על פטירתו (שם, עמ' 714).

24 דבריו על שמואל סולמי (12–13) מתאימים לנאמר על איש זה במקורות מקבילים. ר' להלן הע' 125, 129.

האישים

כשלושים חכמים, רופאים וראשי קהל בני זמנו של קלונימוס נזכרים באגרת. מהם ידועים ומפורסמים ומהם שנוכרו בשמם הראשון או בכינויים בלבד וזיהויים קשה.

אף-על-פי שכבר נכתבו מחקרים אחדים על חכמי ישראל בצרפת הדרומית, ידיעותינו הן לקויות. כתביהם והתעודות על חייהם פזורות ברובן בארכיונים, ועדיין אין מחקר על היחס שבין שמויותיהם הלועזיים של היהודים באיזור זה לבין שמויותיהם העבריים. להלן יובאו שמות האישים בסדר א"ב, תחילה מה שנאמר עליהם באגרת ואחר-כך סיכום הידיעות עליהם.

1. אבא מארי. יושב במונפלייה, והיה קרוב לקלונימוס, ואין אנו יודעים כיצד היתה קירבה זאת.²⁵ צרות גדולות פקדו את משפחתו. – הוא אבא מארי בן משה בן יוסף המכונה הירחי (דהיינו מלוניל)²⁶ אשר כינויו הלועזי היה אנאסטרוק ושנאסטרוק מלוניל.²⁷ בשנים ס"ג–ס"ו (1303–1306) עורר את המחלוקת על לימוד הפילוסופיה, ועמד יחד עם הרשב"א בראש מחנה המתנגדים אשר הטיל את החרם המפורסם על הפילוסופיה.²⁸ חליפת האגרות הנוגעת לפרשה זו, אסף בקובץ "מנחת קנאות",²⁹ וממנו ברור שבאותן שנים יושב במונפלייה. עם גירושם של יהודי מונפלייה, בגירוש הכללי של יהודי צרפת, גלה לארל ומשם לפרפיניאן.³⁰

בקבצים שונים של תשובות חכמים פרובנסאליים נמצאות כמה תשובות משלו. באחדות מהן נזכר שהוא מתגורר בעיר ארל ושם העמיד בית דין.³¹ קשה להחליט אם חומר זה מתייחס

-
- 25 על קירבה אפשרית בינו ל"נשיא" קלונימוס בן טודרוס בנרבון ר' מנחת קנאות, עמ' 112; רנן, הרבנים, עמ' 677; H. Gross: Notice sur Abba Mari de Lunel. REJ, 1882, p. 198 n. 2.
- 26 גרוס, עמ' 278.
- 27 המונוגראפיה היסודית על חכם זה הנה עדיין מאמרו של גרוס הנו' בהע' 25. ר' גם רנן, הרבנים, עמ' 647–695 ובמיוחד הפרטים הביוגראפיים בעמ' 648–652; גרוס, גליה, עמ' 686–687 וכן עמ' 83, 346, 331. הצעת ג' סייג (הנו' בהע' 10, עמ' 113–114) לזהות חכם זה עם Astruc Moïse de Lunello (ר' שם, עמ' 242–243, תעודה מס' XLVI bis) אינה מתקבלת.
- 28 ר' בער, שם, עמ' 175–170. וכן: J. Sarachek: Faith and Reason, Williamsport, 1935, p. 195–264.
- 29 המהדורה המודפסת מבוססת על כ"י פירנצי בלבד (ר' בנוסח השער). תוספות ושינויים עפ"י כתבי-יד הביא א' נויבאויר, ב' – M. Rost (ed.), Israelitische Letterbode 5 (1879–80), p. 53–122; 160–173; 1878–9) 4; 58; 72–81; (להלן – לטרבודה). ר' גם רנן, הרבנים, עמ' 654–691 (שם, עמ' 652–653; על כתבי-היד השונים; עמ' 692–694, תוספות עפ"י כתבי-יד אחרים) וכן Joseph Perles, R. Salomo b. Abraham b. Adereth, Breslau, 1863, p. 16–48. כפי שמסתבר מדבריו בספר שלפינו (עמ' 176–177) התכוון אבא מארי לחבר ספר נוסף ובו "שאר הכתבים והקונדרסין אשר הגיעו אלינו מגדולי ארץ פרפיאן ועד מרסיליא". ספר כזה אינו בידינו וספק אם חיברו.
- 30 ר' הערה 11.
- 31 ר' א' נויבאויר, REJ, כרך יב, 1856, עמ' 80–91. נויבאויר תיאר שני קבצים של שו"ת, כ"י אוכספורד 2550 וכו' המוזיאון הבריטי Add. 22,089. לענייננו ר' עמ' 86, מס' 80 "תשובת החכם הכולל שנאשטרוג דלוניל הדר ארלדי"; עמ' 87, מס' 99, שאלה ל"ר" אשטרוק דלוניל הדר ארלדי"; עמ' 88–89, מס' 111, ידיעה על בית דין בארל אשר בראשו יושב שן אשטרוג דלוניל; עמ' 89, מס' 114 "רבני ארלדי הרב ר' אבא מארי והחכם שלמיה הנשיא" (ר' מס' 24 להלן). בכ"י אלה יש גם

לתקופה הקצרה שישב בארל לפני שגלה "גלות שניה" לפרפיניאן כנ"ל, או לתקופה מאוחרת לגירוש. שנת לידתו לא ידועה. הוא נפטר אחרי שנת 1310, שהרי כתב קינות על פטירת המאירי והרשב"א.³²

2. רבי אברהם בעיר איקס. כששה חדשים לפני כתיבתה של האגרת היה בדעתו של קלונימוס לבוא ללמוד לפניו "בעיר המים", אלא שנודע לו כי עבר למרסיי. – אברהם בן יוסף בן אברהם ברוך בן נריה, מחשובי הרבנים בצרפת הדרומית ומהמכובדים ביותר: "חכם גדול ותיק מרנא ורבנא ר' אברהם דאייגש"³³; "מן המיוחדים שבדור בתורה וביראת שמים"³⁴; "הרב מורה צדק המיוחד שבעם"³⁵ וכיוצא באלו כינויים. במחלוקת על הפילוסופיה היה במחנה אבא מאירי. נשתמר מכתב שלו, שבו התקף בחריפות את הראציונאליסטים.³⁶ שתי תשובות משלו מצויות בכתביד אוכספורד 2250.³⁷ ניתן להניח כי היה מעורב במחלוקת שהתעוררה בשנת ס"ה (1305) בין ר' יצחק ממנוסק לתלמידו ר' ברוך.³⁸ בנו יוסף היה אף הוא גדול בתורה.³⁹

3. אברהם ממרשיליאה. "האדם הגדול בידעים, הרופא הגדול הנפלא, המהיר ר' אברהם ממרשיליאה, הוא ידעני תחילה". לא מצאתי זכרו במקום אחר.

4. ר' אברהם ממונפליה. אחד משני הרבנים המפורסמים בוינישן. בזמן חיבור האגרת היה בקארפאנטראץ. קלונימוס מפליג בפירומו ובגודל למדנותו. פעמים אחדות פגשו כשר' אברהם ביקר באיזור מגוריו, ולא למד אצלו משום שיצא עליו קול, שרוב זמנו הקדיש לעסקי ציבור. – ר' אברהם בר יצחק דקרפנטרץ המכונה דון אברהם ממונפליה, שישב באותה העת בקארפאנטראץ.⁴⁰ ר' יצחק ב"ר יעקב די לאטיש מזכירו וכותב עליו: "והרב ר' אברהם מן ההר חבר חבור טוב ונאה דרך הפירוש ופסק ברוב התלמוד",⁴¹ ובהמשך:

תשובות אחרות משל אבא מאירי שעליהן הוא חתום "אבא מאירי בן משה בן יוסף". ר' שם עמ' 86, מס' 81; עמ' 87, מס' 110; עמ' 91, מס' 56. מקובץ מקביל של תשובות חכמים פרוכסנליים פירסם ישראלי לוי (REJ), כך 38, 1899, עמ' 120-122, "תשובת החכם שן אשטרוק דלונל" (ר' שם, עמ' 103-114, על הבעייה הנידונה בתשובה).

32 גויבאיר, לטרבודה, כך ה, 1897-1898, עמ' 73-76, ועמ' 76-79.

33 מנחת קנאות, עמ' 115.

34 שם, עמ' 97.

35 ר' שאלות ותשובות מהרב... רבי יצחק בן עמנואל זלה"ה מלאטאש, הו"ל מרדכי צבי פרידלענדער, ווינה תר"כ (1860), עמ' 45 (להלן, שו"ת ר' יצחק לאטאש).

36 מנחת קנאות, מכתב מד, עמ' 97-99.

37 ר' גויבאיר, במאמרו הנז' בהע' 31, עמ' 87, מס' 104, ושם מס' 105.

38 שו"ת ר' יצחק לאטאש, עמ' 43-45. אין בידינו מכתב שלו בענין זה, אך כתב כזה נזכר שם: "מפי כתב נכבד ארץ בראשם האדם הגדול מורנו ר' אברהם וכו'" (עמ' 43) ובעמ' 45: "הראני כתב חתום מיד הרב מורה צדק המיוחד שבעם מורנו ורבנו ר' אברהם י"צ היושב אייקש".

39 המובאה למעלה והע' 34, נאמרה גם עליו. על עמדתו בענין החרם, ר' מנחת קנאות, מכתב מה, עמ' 99-100, וכן תיקוניו של גויבאיר, לטרבודה, כך ד, 1879, עמ' 31. ר' גם תשובת הרשב"א לשניהם, מנחת קנאות, מכתב מו, עמ' 100-101.

40 מנחת קנאות, עמ' 170. ר' גם רנן, הרבנים, עמ' 688. הוא מציין שכתבייד אחרים אין בהם התוספת "המכונה דון אברהם ממונפליה".

41 שערי ציון, מהדורת בובר, יאריסלוא תרמ"ה, עמ' 42, והע' תקו שם.

"והרב ר' אברהם מההר חבר חבור שלם דרך פירוש ופסק ברוב תלתא סדרי אין למעלה הימנו".⁴² מחבורים אלה יצאו לאחרונה פירושו למסכתות יבמות, נדרים ונזיר.⁴³ לדעת המהדיר התוספות לקידושין הנקראות "תוספות ר"י הזקן" הן משל ר' אברהם מן ההר. במנחת קנאות נשתמרה תשובה משלו בדבר תוקף חרם האדרבא.⁴⁴ תשובה אחרת היא בענין המחלוקת שנפלה, קרוב לשנת ס"ה (1305), בין הרב יצחק הכהן ממנוסק לתלמידו ר' ברוך.⁴⁵ נתפרסמה גם חליפת תשובות בינו לבין רבינו המאירי מפרפיניאן.⁴⁶ תשובות אחרות משלו נשארו בכתב-יד.⁴⁷

5. ר' אהרן החדרי. מגדולי הלמדנים שבדור. ישב במרשיליאה. לאחר שחקר בענייניו, התברר לקלונימוס כי אהרן החדרי הנו איש עשיה, שקוע בעסקיו, כי "אין לו בן ייגע למענו". – המקורות על אהרן בן אברהם בן יצחק החדרי ממרסיי, הם שתי תשובות ששלח הרשב"א אליו⁴⁸ ותשובה משלו בכ"י המוזיאון הבריטי.⁴⁹ ההשערה שיש לקרוא "ההררי" (ממונפלייה),⁵⁰ איננה מתאשרת מכתב-היד שלפנינו.

6. אסטרוק וידאל. מפרנסי קהילת ברצלונה ומקורבי קלונימוס. ראה להלן, סי' 10.
7. דון אסטרוק קרישקש. היה צעיר לימים, מבחירי תלמידי החכמים בברצלונה. קלונימוס התידד עמו מאד, ודומה שנפלו ביניהם דברי ריבות. – חכם זה היה מתלמידי הרשב"א.⁵¹
הריב"ש מביא בתשובותיו (סי' שצו) קטע מפירושו למסכת בבא מציעא, שאינו בידנו כיום, וכותב: "ובחידשי מציעא לחכם הדגול דון אשתרוק קרשקש ז"ל אשר יצק מים על ידי הרב שלמה בן אברהם והרא"ה ז"ל כתוב ענין זה וזה לשונו וכו'".

8. בוניט אברם. מחבר מגילה "על מחלוקת החכמה אשר קראה כתב ההתנצלות", ומכונה: "המופלא הכולל אחינו דון בוניט אברם יצ"ו". Bonet Abram – הוא שמו הלועזי של

-
- 42 שם, עמ' 46.
43 יצאו לאור מעצם כתב-ידו עלידי משה יהודה הכהן בלוי, ניויורק תשכ"ב. קטעים מפירושו למסכתות אחרות הובאו בסוף החלק לנדרים ונזיר, עמ' רמו-רמז.
44 מנחת קנאות, מכתב צב, עמ' 170-171.
45 שו"ת ר' יצחק לאטאש, עמ' 41-42. בענין זיהויו עם דון אברהם ממונפלייה ר' דברי גרוס, גליה, עמ' 607 (ולפני כן ב' 426, p. 1879, MGWJ).
46 ישראל לוי, הנז' בהע' 31, עמ' 114-120, 100-110.
47 נויבאוייר, REJ, כרך 12, עמ' 87, סי' 99-96, שאלות שהופנו לר' אברהם בן יצחק, וכן שם, מס' 95. בעמ' 90, סי' 120 נזכרת תשובה משלו. נויבאוייר פירסם גם את תחילתה של תשובה, שבה נזכר "בית דין שבקרפנטרש" שבין חבריו נמנה "ר' אברהם בהר" יצחק ז"ל", כוונתו כנראה לאברהם ממונפלייה. ר' לטרבודה, כרך ג, 1878, עמ' 8.
48 שו"ת הרשב"א, חלק ג', סי' לב-לג.
49 גרוס, עמ' 377; נויבאוייר, REJ. שם, עמ' 91, מס' 53.
50 הרבנים, עמ' 523; גרוס, גליה, עמ' 324, 377, 607. גרוס הניח עלי-פי זה (שם, עמ' 607) שהוא בנו של דון אברהם דמונפשלייר.
51 ר' חיים מיכל, אור החיים, מהדורות צילום, ירושלים תשכ"ה, עמ' 267. וראה הערות שזו"ה ותוספות נפתלי בן מנחם שם, עמ' 8 והע' 43. חכם זה הוחלף להם באשטרוק וידאל.

ידעיה הפניני בדרשי.⁵² חכם זה נזכר במקום אחר באגרת זו ואין המחבר רומז לזיקה שבין שני שמותיו. התואר "אחינו" מופיע רק בהקשר של בוניט ואברם. ר' להלן, סי' 15.

9. דון בונפוש בן שאלתיאל. אחד משני האחים "בני שאלתיאל" מברצלונה, שאצלם התארח קלונימוס בהגיעו לעיר. את דון בונפוש בן שאלתיאל הוא מכנהו "פחת יהודה" ורומז בכך כנראה למעמדו הציבורי הרם. הוא מעיר על קירבתו אליו "ויחסו ויחסנו במעט חפוש הולך אל מקום אחד." – מ"עשרה שליטים" (השישי) שלהם הקדיש קלונימוס את ספרו אבן בחן, ואף שם הזכיר את חשיבותו כמנהיג ציבור.⁵³ שמו העברי יעקב ב"ר שאלתיאל בר יצחק. הוא מופיע עם אחיו ששת בר יצחק בר שאלתיאל (שמו הלועזי אנברפת שאלתיאל, Perfet Saltell),⁵⁴ ששמו לא נזכר במגילה, בתעודות רבות בענין החרם על הפילוסופיה.⁵⁵ מתוך תעודות אראגוניות ידוע, ששניהם עסקו בסחר ימימי⁵⁶ והיו ממנהיגי הקהילה בברצלונה.⁵⁷ שנת פטירתו של דון בונפוש בן שאלתיאל היא 1326.⁵⁸

10. בונפוש וידאל. קלונימוס פגש בו ובאחיו דון אשטרוק (ר' סי' 6) בחוגם של בני שאלתיאל. הוא מציין את למדנותם ומדגיש במיוחד את פעילותם כ"פרנסי הצבור", "להרבות גדרים בפרצות הקהילות". – בשנת 1258 היה מעורב בענייני הכספים של ממלכת אראגון⁵⁹ ובתעודות מאראגון, מופיע בהקשר לעסקי הלוואות ומיסים.⁶⁰ במשך שנים רבות היה מן

-
- 52 בכותרת לכתב ההתנצלות שבשו"ת הרשב"א, ח"א, ס' קיב, אנו קוראים: "כתב ההתנצלות אשר שלח החכם אנבויט אברם לרשבא ז"ל" ובסופה: "כרצון הצעיר המתפלל בשלום תורת אדונינו... ידעיה בר אברהם בדרשי". בכתב יד אחרים באוכספורד (ר' רגן, הסופרים, עמ' 377): "הכתב הזה שלח החכם דון בוניט פרופיט (או: פרופיית) אל הרב הגדול ר' שלמה אברהם בן אדרת ז"ל". גרוס נתן דעתו לתופעה זו, וסבר שאביו של ידעיה הפניני, המשורר אברהם בדרשי, נקרא לפעמים דון בוניט פרופיט (גליה, עמ' 101). בכתב יד של בחינת עולם (רגן, הסופרים, עמ' 384) נקרא המחבר "החכם הגדול הברדשי אנבויט אברם", וכן: "החכם הגדול המשורר אנבויט אברם"; "החכם ר' ידעיה הפניני בר אברהם בדרשי אן בונאט אברהם". במהדורת הדפוס הראשונה (מנטובה 1476–1480), מכונה מחבר הספר: "החכם... אנבויט אברהם" (רגן, שם, עמ' 385 ור' עמ' 360). ראוי לציין שברגיסטרים של פרפיניאן מהשנים 1277, 1283, 1294 מופיע השם Bonet Abram; ר' R.W. Emery: The Jews of Perpignan in the Thirteenth Century, New-York, 1959, p. 28 n. 4 (להלן – אמרי). אמרי, שם, משער, בעקבות גרוס (עמ' 459), כי המדובר בידעיה הפניני, ומניח כי שמו הלועזי של אביו היה Abram Mosse de Montepessulano. דומה שהשערה זו אינה מבוססת.
- 53 אבן בחן, עמ' 121, 162.
- 54 גיבואיר בלטרבורדה, כך ד, עמ' 160. לפי תיקונים אלה צ"ל בעמ' 161: "הכתב השלישי מאנבונפיש ואנברפת שאלתיאל י"ץ". עיין גם בער, עמ' 513, הע' 106.
- 55 מנחת קנאות, עמ' 162. חתימות שניהם מופיעות יחד עם חתימות של נכבדים אחרים בברצלונה מתומכי הרשב"א. ר' שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' תטו, תטז, תיז. יעקב בר שאלתיאל בר יצחק מופיע כאחד החותמים במכתבים שבמנחת קנאות, עמ' 61, 74, 77, ואילו ששת בר שאלתיאל, בעמ' 157.
- 56 F. Baer, Die Juden im Christlichen Spanien, Bd. I, Berlin, 1924, pp. 176–177 (1303) no. 152.
- 57 ר' שם, עמ' 208, ס' 169.
- 58 בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, עמ' 513, הע' 106 ושם מ"מ לרנייה.
- 59 בער, שם, עמ' 512, הע' 90.
- 60 בער, שם.

ה"נאמנים" של קהילת ברצלונה. לדעת י' בער היו בני וידאל בניו של וידאל שלמון, שהיה הגיזבר של יעקב הראשון.⁶¹ בנפוש וידאל והרשב"א פנו במכתבים אל קרשקש וידאל, אחיו שישב בפרפיניאן,⁶² וביקשו ממנו לצאת נגד הראצינאליסטים הקיצוניים ולברר את ההאשמות שהעלו נגדם.⁶³ קרשקש וידאל השיב לפנייתם בכתב הגנה על הראצינאליסטים ועל שמואל סולמי (ר' מס' 26).⁶⁴ על מכתב זה השיב דון בנפוש וידאל במכתב שני.⁶⁵ מכתב הסכמתו של בנפוש וידאל לחרם, נדפס אף הוא.⁶⁶

11. דוד הגבאי. מהרופאים המפורסמים שעמהם נועץ קלונימוס. מן הלשון "ב' בעפרים תאומי השכל תומכי דגל החכמה על פני מחנה ישראל המפורסמים בשלמות", האמור עליו ועל ידיעה הפניני, ניתן אולי ללמוד על ידידות או קירבה שהיתה ביניהם. אפשר שהיה ממשפחת דצגבאי (desgabai) שישבה כנראה בבזייה,⁶⁷ וידיעה הפניני היה קרוב לה. אביו ר' אברהם בדרשי כתב קינה על "דון אסטרוק דצגבאי", ששמו העברי היה אבא מארי בן אברהם, וידיעה שהעתיק כנראה ה"דיואן" של אביו, העיר שאסטרוק דצגבאי היה "זקינינו".⁶⁸

12. [דוד] "הכוכבי". באביניון. הראשון מחכמי דרום צרפת אשר קלונימוס מזכירם באגרתו ומספר על גדולתו בחכמה ופירסומו. כשנה לפני כתיבת האגרת שלח אליו קלונימוס מכתבים והיה רצונו לנסוע אליו, אלא שלא נסתייע הדבר. כנראה חכם זה הוא דוד בר שמואל דאשטילה, המכונה דוד בן שמואל הכוכבי,⁶⁹ שישב באביניון ואשר ר' יצחק די לאטאש סבר שהוא מגדולי החכמים בדורו.⁷⁰ נמצאים בכתבייד שני חיבורים גדולים שלו⁷¹ (א) "מגדל דוד" (הנקרא גם "ספר המגדול"), העוסק בפילוסופיה בשיטת הרמב"ם; (ב) "קריית ספר" (נקרא גם "ספר

61 בער, שם.

62 קרשקש וידאל ישב בשנת 1291 בברצלונה ורק מאוחר יותר עבר לפרפיניאן. בשנים 1303–1306, בעת המחלוקת, אמר שאינו יכול להוכיח את אנשי פרפיניאן, שכן יאמרו האנשים: "האחד בא לגור ועשה עצמו ב"ד יפה" (עמ' 48) ר' J. Régny: Étude sur la Condition des Juifs de Narbonne du Ve au XIVe siècle, Narbonne, 1912 p. 215 n. 1 (להלן – רנייה) – מיסמך משנת 1228–1297, מלמד שבתו של שמואל שקייל (מס' 27 להלן) נישאה לאסטרוג בנו של קרשקש וידאל מברצלונה. ייתכן שהוא קרשקש וידאל שבאגרתו, ואולי יש ללמוד מכאן על קשרי המשפחה של קלונימוס עם אישים אלה.

63 ר' מנחת קנאות, מכתבים י', יא, עמ' 44–46.

64 ר' שם, מכתב יב, עמ' 46–48.

65 ר' שם, מכתב יג, עמ' 49. תשובת הרשב"א, שם, מכתב יד, עמ' 49–52.

66 שם, מכתב פט, עמ' 164–165.

67 צונץ, צור געשיכטע, עמ' 461; גרוס, עמ' 104. על השם גבאי, ר' REJ, כרך ד, 1882, עמ' 73.

68 רנן, הרבנים, עמ' 713; גרוס, עמ' 103–104.

69 בשו"ת ר' יצחק לאטאש הוא מכונה (עמ' 41) "דוד בר שמואל... דאישטאלאה". בכ"י גינצבורג של ספר המגדל הוא נקרא "דוד דאשטילה", ואילו בכ"י אחר (ר' H.B. VIII 1865, p. 63) "דוד בן שמואל הכוכבי". ר' גרוס, עמ' 51. גרוס מניח שהשם "הכוכבי" "דאשטלה" אינו בא מהעיר Estella שבנווארה, ליד פנפלונה, אלא מהעיר Estelle אשר בדופינה (שם, עמ' 55). ר' עליו נויבאוויר David Kokhabi, REJ, 9, 1884, pp. 214–230.

70 שערי ציון, עמ' 47; רנן, הסופרים, עמ' 471–474; גרוס, עמ' 54.

71 נויבאוויר במאמרו הנ"ל, עמ' 217–218.

הבתים"), בביאור המצוות. רק חלק קטן מן הנוסח המקורי נשתמר. חכם זה חתום גם עם חכמי אביניון על תשובות בענין המחלוקת שנתגלעה בשנת ס"ה (1305) בין ר' יצחק ממנוסוק לבין ר' ברוך בן נריה.⁷² ב"ספר הבתים" מזכיר ר' דוד הכוכבי את הרשב"א כמי שנפטר.⁷³ החוקרים מניחים שעיקר פעילותו הספרותית חל בין השנים 1320–1340⁷⁴ שיטתו ההגותית טרם נחקרה. 13. דון וידאל שלמון. ראשון לחכמים שקלונימוס מזכירם כיושבים בעיר פרפיניאן. הוא מספר על מעלתו ופירסומו הרב, אבל לא הכירו, ואגרות ששלח אליו לא הגיעו. שמו הלוועזי של ר' מנחם בן שלמה המאירי, פרשן התלמוד הנודע, שישב בפירפיניאן, היה וידאל שלמה.⁷⁵ נולד בשנת ה' ט' (1240)⁷⁶ ושנת פטירתו היא כנראה ס"ו (1306).⁷⁷

14. בני חסדאי. אחת הסיבות שקלונימוס בחר בברצלונה כעיר לימודיו היתה רצונו להימצא בקירבת האחים בני חסדאי, שהוא מכנה אותם "שרי ישראל" "נשיאי הלוויה" ומספר על השכלתם הרבה במדע וברפואה וידענותם בלשון הערבית ("מושלים בכל פרטי לשון ההגרי"). היתה להם ספרייה גדולה ובה למד קלונימוס. בין נכבדי הקהל בברצלונה החתומים על האגרות והחרמות,⁷⁸ שכונו בתואר "נאמנים",⁷⁹ נזכרים שלושה בני חסדאי והם:

א. יעקב בר חסדאי. מנחת קנאות, עמ' 59–61, 73–77, 152–154 (שו"ת רשב"א, ח"ג, סי' תיז), 156–157; ב. יצחק בר חסדאי. מנחת קנאות, עמ' 156–157; ג. יהודה הלוי בר חסדאי הלוי תמך בן חסדאי. נזכר רק בשו"ת הרשב"א, סי' תיז. ר' גם מנחת קנאות, עמ' 152–154, 156–157, ושו"ת הרשב"א, סי' תטו–תטז. כיוון שקלונימוס מכנה את האחים בתואר "נשיאי הלוויה", מסתבר שהכוונה אליו.

- 72 ר' שו"ת ר' יצחק לאטאש, עמ' 42–44, 34–41. ור' גרוס MGWJ, כרך 28, 1879, עמ' 245–246.
- 73 גרוס, גליה, עמ' 54.
- 74 רנן, הסופרים, עמ' 471, 657.
- 75 גיבאיר, לטברודה, כרך ה, עמ' 76: "דון וידאל שלמה נ"ע שמו שנכתב בקדושה ר' מנחם בר שלמה". וראה גם הפתיחה ל"חשן משפט", האגרת ששלח שמעון בר יוסף להמאירי בעת הוויכוח על הפילוסופיה ("תפארת שיבה", ספר היובל לצונץ, ברלין תרמ"ד, עמ' 142): "זה הספר... שלחתי אל החכם דון וידאל שלמה יצ"ל לעיר פירפיניאן". ר' גם סייג, עמ' 113; גרוס, גליה, עמ' 461–464; אמרי מוסיף על ידיעותינו על פעילותו הכלכלית כמלווה בריבית ועל תפקידו בקהילת פרפיניאן. ר' בספרו עמ' 28, 30, 138, 143, 156, 168, 183.
- 76 בסוף ההקדמה ל"בית הבחירה", אבות, כתב: "עוד אשר הגיע הזמן עלינו אנחנו היום שהשלמנו מן השנים ה' אלפים וס'... והיא שנת נ"א ללידתינו, אשר היה בסוף השנה התשיעית לפרט האלף החמישי". מהדורת ירושלים תשכ"ד, עמ' 57.
- 77 ר' למעלה והע' 32 בענין הקינה של אבא מארי על פטירתו. זמנה לא ברור. מהחומר שפירסם ישראל לוי REJ, 38, עמ' 114–120, המתיחס למאורע שקרה בשנת ע"א (1311) ושהמאירי כתב בעניינו צריכים אנו לומר שאי אפשר שנפטר בשנת 1306. לוי (שם עמ' 110–111) סבר שטעות סופר נפלה בכתובת השנה ע"א, אבל לא ביסס את השערתו.
- 78 על-פי המכתבים במנחת קנאות ושו"ת הרשב"א סי' תטו–תטז. יש לפקפק אם השמות הועתקו במדויק, ואם הרשימות כוללות הן את כל החתומים. השוואת מכתב פא במנחת קנאות (עמ' 152–154) למקביל בשו"ת רשב"א (סי' תיז), מלמדת שבמנחת קנאות שבדפוס חסרות לא פחות מעשרים ושתיים חתימות. בשו"ת הרשב"א השמות הם יותר מלאים ומדויקים.
- 79 מנחת קנאות, עמ' 156. על תואר זה ר' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, עמ' 129–138 וכן עמ' Abraham A. Neuman, The Jews in Spain, Vol. I, Philadelphia, 1942, pp. 34–47; 172

15. ידעיה הפניני. מן הרופאים שהמחבר ביקש לשאול בעצתם (ור' סי' 8). מפורסם בתולדות הספרות והמחשבה היהודית של ימי הביניים.⁸⁰ אף-על-פי ששרדו חיבורים רבים משלו בדפוס ובעיקר בכתבי-יד, מעטים הפרטים על תולדותיו. חי בין השנים 1270–1340.⁸¹ למד בהיותו בן חמש עשרה בשיבתו של ר' משולם (כנראה בן משה) מבדרש.⁸² נולד, כנראה, בבזייה אולם גר גם בפרפיניאן ובמונפלייה, ייתכן בתקופת כתיבתה של אגרת קלוימוס.⁸³ על היותו רופא, ניתן ללמוד מכך שחיבר פירושים לחלקים של ס' הקאנון לאבן סינא, שמצויים בכ"י שונים.⁸⁴

16. יהודה הנשיא. אחד משני החכמים בפרפיניאן המוזכרים באגרת, בלשון זו: "מורנו ורבנו הר"ר יהודה הנשיא". קלוימוס ישב בשיבתו חודש ימים, וקיבלו בסבר פנים, במיוחד בשל קירבת המשפחה. קלוימוס מוסיף שבא "זה מקרוב" לפרפיניאן.

17. יהודה אחיו של קלוימוס. חכם בשם זה היה בארל וחתם עם חכמי העיר בו' לאדר שני שנת ס"ה (1305) על תשובה בענין המחלוקת שבין יצחק ממנוסק לבין תלמידו ברוך.⁸⁵ לפי שמו, זמנו ומקום מגוריו, ניתן לשער שהוא אחיו של קלוימוס בן קלוימוס. כנראה שהיה גדול ממנו בשנים, שכן חתם על תשובה בשנת 1305. ייתכן גם שהוא מחבר התוכחת לרב יהודה ב"ר קלוימוס זצ"ל.⁸⁶ שם זה נמצא גם בתשובה מפרובאנס, בשאלת קידושי קטן: "וגם כן החכם ר' יהודה בר' קלוימוס הנהיג לכתו בקדושי קטן ולא הפרישן זה מזה".⁸⁷

18. יצחק [בר יהודה] הכהן צרפתי. ראש ישיבה במאנוסק. קלוימוס מעיד על עצמו שהיה מתלמידי תלמידיו בארל. שנה וחצי לפני כתיבת האגרת ביקר בארל והזמין את קלוימוס ללמוד בשיבתו במנוסק. העיר ויושביה לא מצאו חן בעיניו ומשום כך לא התיישב בה. – בשנים הראשונות של המאה ה"ד התגלעה מחלוקת בין יצחק הכהן לבין תלמידו ר' ברוך. הרב פנה בענין זה אל חכמים שונים בפרובאנס.⁸⁸ לשונות הכבוד "כי הוא מפורסם בגילינו בתכלית חכמת התורה ובחסידיה"; "קדוש מכובד מורנו רב יצחק הכהן מן מנואשקה"; "הרב כהן צדק מלא ימינו הר' יצחק נתפרסם האמונת עתו בגלותנו", מורים שהיה מפורסם וידוע אצל בני זמנו ומקומו בלמדנותו ומידותיו. בשו"ת ר' יצחק לאטאש כלולה תשובה מאת "הצעיר יצחק

80 ר' גרוס, גליה, עמ' 101–103; רנן, הסופרים, עמ' 359–402.

81 דיון באפשרויות השונות, ר' רנן, הסופרים, עמ' 360–363.

82 נויבאויר, REJ, כרך כ, 1890, עמ' 244–248, ובמיוחד עמ' 247.

83 גרוס, עמ' 101, 333, 459. ההנחה שישב במונפלייה מבוססת על הזכרת חכמי העיר באגרת ההתנצלות (גרוס, עמ' 333). הסמיכות הכרונולוגית בין אגרתו של ידעיה לזו שלנו יכולה אולי לאשר מסקנה זו.

84 Ernest Wickersheimer, Dictionnaire Biographique des Médecins en France au Moyen-Age, Paris, 1936, p. 310. ור' רנן, הסופרים 392–395, שטיינשניידר, התרגומים עמ' 686.

85 שו"ת ר' יצחק די לאטאש, עמ' 44–45. ר' גם גרוס, עמ' 83, והוא לא זיהה שם זה.

86 פירסמה נויבאויר, לטרבודה, כרך ז, עמ' 30–32.

87 שם, כרך ג, עמ' 5; בעמ' 57 מוזכר שמו.

88 שו"ת יצחק לאטאש, עמ' 34–45; H. Gross: Zur Geschichte der Juden in Arles, MGWJ; Bd. 28, 1879, pp. 423–427; REJ, 43, 1901, pp. 244–245; 254–255. כנראה שליצחק הכהן זה נשלחה תשובת הרשב"א ח"א, סי' תס, אשר בכותרתה כתוב "מנואשקה" ולפי תוכנה מתייחסת היא, קרוב לוודאי, למחלוקת זו.

Конец ознакомительного фрагмента.

Приобрести книгу можно

в интернет-магазине

«Электронный универс»

e-Univers.ru